

introduction of historical antecedents: the way this word of Arab origin was borrowed into various European languages in colonial times. The way its meaning underwent modifications in Portuguese, French, and (South African) English, from the 16th to the 20th century, is detailed. Along with an interpretation of the locus involved in Mikes' work, the analysis also discusses other contemporary Hungarian sources, as well as later ones.

Keywords: Kelemen Mikes, dictionary, historical semantics, (South) Africa, *gyaur*, *kaffer*.

KISS MARGIT

MTA BTK Irodalomtudományi Intézet

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

„Je sème à tout vent”

Pierre Larousse (1817–1874)

1. A címben olvasható mondat (’a szélrózsa minden irányába vetek’) a Franciaországban hatalmas népszerűségnek örvendő Petit Larousse Illustré (Kis képes Larousse, a továbbiakban: PLI.) enciklopédikus szótárnak a tudás széles körben történő terjesztésére utaló, Émile Reiber francia grafikus által 1876-ban megfogalmazott és megrajzolt közismert jelmondata, amely azután a Larousse-szótárak emblémája lett. Az eredeti rajzot az idők folyamán többször is módosította a kiadó (így például a svájci származású francia grafikus Eugène Grasset által 1890-ben), 1993-ban pedig Yann Pennor’s terve alapján elkészült a ma is használt letisztult embléma (lásd 1. ábra). Említést érdemel még, hogy 2005-ben, a PLI. 100., ünnepi kiadása alkalmából, az ismert francia divatdiktátor Christian Lacroix tervezett a szótárnak egyedi borítót. A szótár szerzője PIERRE-ATHANASE LAROUSSE, aki 1817. október 23-án született a burgundiai Toucy településén. Születésének kétszázadik évfordulója alkalmával érdemes alaposabban megvizsgálni, hogy ki is volt és mit alkotott ez a magyar lexikonok által igen röviden, csupán néhány sorban tárgyalt személy, akinek fent említett szótárát azonban minden francia és nagyon sok franciául tanuló külföldi ismeri, és akinek 2017-ben ünnepeljük kétszázadik születésnapját.

1. ábra

A Larousse-szótárak emblémájának néhány változata (© Larousse)

1876

1890

1993

2. A Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle (A 19. század enciklopédikus nagyszótára, a továbbiakban: GDU-XIX.) címet viselő monumentális lexikográfiai műve – műfaját tekintve: enciklopédikus szótár – 10. kötetének önéletrajzi szócikkében (LAROUSSE [1863–1876] 1873: 211) a szerző saját magát így határozza meg: francia nyelv-tanító, lexikográfus és író („grammairien, lexicographe et littérateur”). Mára azonban a „Larousse” szó Franciaországban három dolgot is jelöl: egyrészt természetesen azt az embert, magát PIERRE LAROUSSE-t, akinek a mai lexikonok is méltán állítanak emléket szócikkeikben, másrészt a neve által fémjelzett számos sikeres szótárt, harmadrészt pedig az általa Augustin Boyer-val 1852-ben alapított könyvkiadót (Éditions Larousse), amely ma is virágzik és árbevételét tekintve Franciaország elsősorú szótárkiadója.

Pierre Larousse egyszerű burgundiai család gyermekeként látta meg a napvilágot. Édesapja bognár és kovács, édesanyja vendéglős volt. Fiuk, amióta csak megtanult olvasni,

falta a könyveket, tele volt tudásszomjjal, amit szülei úgy igyekeztek kielégíteni, hogy az iskolai órák után különórákra is beíratták. Nem meglepő hát, hogy tanulmányainak elvégzése után tanító szeretett volna lenni. A versailles-i tanítóképzőben kitűnő mesterektől tanult, akik közül némelyiket később, már szótárkiadóként, be is vonta a Larousse-szótárak szerkesztési munkálataiba. Négy év múlva hazatért és tanító lett faluja népiskolájában. Elsődleges pedagógiai eszménye és célja az volt, hogy diákjaival megszerettesse a francia nyelvet és megtanítsa őket annak helyes használatára. A kor és környezete me-

rev pedagógiai szokásai azonban hamar elvették a kedvét a tanítástól. 1840-ben Párizsba költözött. 1848–1851 között felügyelőként dolgozott egy internátusban. Mellette folyamatosan képezte magát, ingyenes előadásokat hallgatott, könyvtárakba járt. 1849-ben jelent meg első könyve, egy iskolai szöszedet (Lexicologie des écoles primaires), majd nyelvtani segédkönyveket (Traité élémentaire d’analyse grammaticale), tankönyveket és szótárakat írt. 1852-ben Augustin Boyer-val társulva megalapította a később világhírűvé vált Larousse Könyvkiadót. Az eredeti foglalkozását tekintve szintén tanár társával eleinte korszerű iskolai tankönyveket és tanári kézikönyveket jelentettek meg, amelyekben a hangsúlyt az önállóságra és a kreativitás fejlesztésére helyezték.

3. Az ifjú kiadót azonban nem elégítette ki a tankönyvkiadás. Ambíciói az anyagilag sokkal gyümölcsözőbbnek látszó sz ó t á r k i a d á s felé tereltek. 1856-ban jelent meg a Nouveau Dictionnaire de la langue française (A Francia nyelv új szótára) című szótára, amelyet LAROUSSE minden évben javított, bővített, és amelyet 1869-ben már igen sikeresen, megduplázva az eredeti 40 000 példányt, 80 000 példányban forgalmaztak (1869-től Dictionnaire complet de la langue française (A francia nyelv teljes szótára) címmel és a Petit Larousse – a továbbiakban: PL. – előképeként és alapjaként). A szótár gazdasági sikerei lehetővé tették, hogy LAROUSSE és társa a párizsi művésznegyed Saint-André-des-Arts utca 49 alatt ingatlant vásároljanak (PRUVOST 2005: 32), amelynek alsó szintjén működött a kiadó, az első szint kilencszobás lakásában lakott Larousse és élettársa Suzanne Caubel, a második emeleti ötszobás lakást pedig Boyer foglalta el.

A kiadó bevételei ekkor már módot adtak PIERRE LAROUSSE főműve, a későbbi monumentális Larousse Enciklopédikus Nagyszótár (GDU-XIX.) munkálatainak beindítására is 27 munkatárssal. Ennek első része 1863-ban jelent meg, majd 1866 és 1876 között két-

hetente kiadott füzetekben publikálták. Az indulásról LAROUSSE így írt egy 1863-ban testvérehez intézett levelében (PRUVOST 2005: 36): *Je mets en ce moment à exécution la plus vaste entreprise du siècle : mon Grand Dictionnaire universel. Il ne me laisse pas une heure et va commencer par m'absorber un capital de près de cinq cent mille francs. C'est te dire que pendant 4 ou 5 ans, ni parents ni amis ne vont entendre parler de moi directement. Je me dois tout entier à mon œuvre, dont toute la presse va retentir avant un mois...* (Mostonáság kezdem a század legnagyobb vállalkozását, az Enciklopédikus Nagyszótáramat. Egyetlen szabad órámm sem lesz tőle és közel ötszázezer frankomba fog kerülni. Így 4 vagy 5 évig sem a család, sem a barátok nem fognak felőlem közvetlenül hallani. Teljességgel művemnek szentelem magam, amelytől egy hónapon belül hangos lesz a sajtó...)

LAROUSSE hatalmas lendülettel látott neki a munkának. A szócikkek írása mellett saját maga alakította ki a szótár tipográfiáját, nyomdai betűkészleteket vásárolt hozzá, és nem bízta másra annak eldöntését sem, hogy milyen papírra nyomtassák a művet.

Egy gondolat erejéig érdemes kitérni a szótár kiadásának anyagi hátterére is. A kiadó és személy szerint Pierre Larousse pénzügyi helyzete ugyan stabil volt, de mivel például az említett nyomdai tételek jelentős tőkebefektetést igényeltek rögtön a kezdetekkor, Larousse a biztos pénzügyi háttér érdekében előfizetési rendszert alakított ki. Ennek keretében mintegy 300 000 frank gyűlt össze, amelyet óvatosságból értékpapírokba fektetett és nem is használt fel a szótár összes kötetének megjelenéséig. Ennek pillanatát (1876) azonban Pierre Larousse sajnos már nem érte meg, mert előbb 1871-ben másodszor is agyvérzést kapott, majd 1874-ben elhunyt. Az utolsó két kötetet unokaöccse fejezte be, és adta ki.

20 695 oldalon megjelent 15 kötetével (+ két pótkötet 1878-ból és 1888-ból) a GDU-XIX. mind tudományos értékét, mind a vállalkozás anyagi, logisztikai megszervezését és lebonyolítását, mind pedig társadalmi hatását¹ tekintve a kor kolosszális műve volt, amelynek megszerkesztésében 89 munkatárs működött közre.

A szótár egymást betürendben követő nyelvi és enciklopédikus szócikkeinek jól átgondolt mikrostruktúrája minden esetben szigorúan ugyanazt a rendet követi:

I. Nyelvi adatok: a) általános alapinformációk (címszó, a címszó helyes kiejtése beleértve a szótagolást is, a címszó eredetmagyarázata, igék esetében ragozási információk, a címszó különböző jelentései definíciókkal és forrás megadása nélküli példákkal) és b) speciális információk használati területenként, amelyeknek alkalmazásakor a szemantikai (pl. *fig.* 'átvitt jelentés'), a stilisztikai (pl. *fam.* 'bizalmas') és a szakterületi (pl. *mathém.* 'matematika') információk tipográfiailag nem különülnek el.

II. Enciklopédikus adatok, ahol a nyelvi adatok között megadott szakterületi információk igen részletes, lexikonszerű tárgyalása következik, amelynek során azonban számos anekdotikus, megmosolyogtató vagy egyenesen tudománytalan magyarázatot is olvashatunk ebben a generációk által referenciaműként használt, amúgy lenyűgöző tudásanyagot felhalmozó szótárban. A 7. kötet *éléphant* 'elefánt' szócikkében több ilyen is előfordul (LAROUSSE [1863–1876] 1870: 331–336). A vadon élő hím elefántok befogásával kapcsolatban például a női nemre nézve azt a nem túl előnyös megállapítást teszi, hogy Afrikában a bennszülöttek olyan módszert alkalmaznak, amely bizonyítja, hogy az elefántok nem kevésbé vannak kiszolgáltatva a női álnokságnak, mint a férfiak általában: „les indigènes de l'Afrique emploient encore un moyen qui prouve que l'éléphant n'est pas plus

¹ Ennek egyik érdekes megnyilvánulása volt, hogy LAROUSSE antiklerikális nézetei miatt a szótárt az Egyház indexre tette.

à l’abri que nous autres hommes de la perfidie féminine” (LAROUSSE [1863–1876] 1870: 334). Ezekből a gyakran előítéletektől sem mentes furcsaságokból mutat be igen szórakoztató módon egy csokorra valóit Pierre Enckell 2005-ben *Comment asphyxier un éléphant? – 365 questions essentielles pour la vie de tous les jours* címen megjelent könyvében.

4. A GDU-XIX. hagyományát a 20. században több kiadvány is folytatja. Ezek közül a következőket kell kiemelni: a 7+1 kötetes *Nouveau Larousse illustré* (1897–1904), amelyet a kiadó a GDU-XIX. könnyített, tudományosabb és objektívebb stílusban szerkesztett változataként jelentetett meg és amely nagy sikert aratott a közönség körében (Jean-Paul Sartre például lelkes szavakkal emlékezett meg róla *Les Mots* [A szavak] című könyvében); a PAUL AUGÉ által szerkesztett és halála után megjelent 6 kötetes *Larousse du XXe siècle* (1927–1933); a 10+2 kötetes *Grand Larousse encyclopédique* (1960–1964); a CLAUDE DUBOIS vezetésével szerkesztett 10 kötetes *Grand Dictionnaire encyclopédique Larousse* (1982–1985).

E kiadványok mind magukon viselik a kiadóalapító szótárszerkesztő GDU-XIX. kapcsán kialakított szerkesztési alapelveit: bőséges nomenklátúra, a nyelvi és az enciklopédikus anyagnak a makrostruktúrán belüli egybeszerkesztése, a tudományos szókincs alapos feldolgozása, ami a jelentéseket, definíciókat illetően gyakran sokkal mélyrehatóbb, mint az általános szókincse. Az első világháborút követően ezekből a szakszókincset érintő részekből kiindulva a kiadó szakszótár sorozatot is beindított, amelynek első, a mezőgazdasági szókincset feldolgozó kötetét (*Larousse agricole*, 1922) az évtizedek során több más is követte. A szócikkek kidolgozásában azonban a GDU-XIX. személyes hangvételét objektívebb, személytelenebb ugyanakkor gazdaságosabb, pontosabb, tudományosabb megfogalmazások veszik át. Feltűnő az is, hogy míg PIERRE LAROUSSE hatalmas mennyiségű irodalmi idézetet használt, a *Grand Dictionnaire encyclopédique Larousse*-ban ilyen egyáltalán nem találunk.

A francia szótárpiacot tehát a 20. század első felében a Larousse Kiadó monopolizálta és tematizálta elsősorban PIERRE LAROUSSE-nak a nyelvi és az enciklopédikus szótárt kombináló eredeti koncepciója által. A 6, 10, 15 kötetes, gigantikus enciklopédiáktól és enciklopédikus szótáraktól a nagyon jól eladható egykötetes kiadványokon át (*Petit Larousse*) az iskolai lexikográfiai munkák sokaságáig a kiadó teljesen kitöltötte a piacot. Amint azt alább látni fogjuk, mindez néhány fontos kivételtől eltekintve (pl. a *Littre*-szótár vagy a *Dictionnaire de l’Académie* újabb kiadásai), egészen a második világháborút követő időszakig, a valódi, modern nyelvi szótárak megjelenéséig tartott.

5. A mai napig talán a legismertebb és gazdaságilag is legsikeresebb Larousse-szótár a *Petit Larousse illustré* (PLI.). Ismételten szögezzük le, hogy a szótár terminus itt nem is igazán helyénvaló, hisz nem tiszta nyelvi szótárról van szó, hanem egy olyan tipikusan francia lexikográfiai képződményről, amelynek az első része a hagyományos szótári konvencióknak megfelelően szerkesztett nyelvi adatokat, a második, az előzőtől egy speciális Larousse-találmánnyal, az ún. „rózsaszín oldalakkal” (*pages roses*) elválasztott része pedig enciklopédikus jellegű, lexikonba illő szócikkeket tartalmaz. A Larousse kiadó munkatársa, YVES GARNIER (2005) nyomán a szótár fejlődéstörténetéből a következő főbb dátumok emelhetők ki:

1852–1905. Négy évvel a kiadó megalapítása után, 1856-ban PIERRE LAROUSSE megjelenteti *Nouveau Dictionnaire de la langue française* (A francia nyelv új szótára) című szótárát, amelyben már – akárcsak a későbbi PLI.-ben – a nyelvi adatokat, a közszavakat tartalmazó első részt és a tulajdonneveket tárgyaló enciklopédikus második részt

jellemzően az említett híres „rózsaszín oldalak” (*pages roses*) választják el. Ez a szótár tekinthető tehát a PLI. ősének.

1905. Abban az évben, amikor Albert Einstein közzéteszi híres relativitáselméletét, Sigmund Freud kiadja Három értekezés a szexualitásról című könyvét, Claude Augé (Mme Larousse távoli rokona) főszerkesztésével július 29-én megjelenik a már 1906-os dátumot viselő² Petit Larousse illustré (PLI.), címlapján az Eugène Grasset által tervezett és fent idézett emblémával. A nagyon barátságos áron (5 FF) árult és jól reklámozott szótárból egy év alatt hat kiadás során 200.000 példányt adnak el.

1912. Pequeño Larousse Ilustrado címen megjelenik a PLI. spanyol verziója is.

1923. Nouveau Petit Larousse illustré (NPLI.) címen megjelenik a PLI. 1924-es változata, amely már szövegen kívüli ábrákat is tartalmaz.

1934. A PAUL AUGÉ által készített 1935-ös változatban megtörténik a közszavak revíziója és a tulajdonnevek teljes átdolgozása. Az első világháború története is jól dokumentált szócikkekben jelenik meg ebben a részben.

1946. A NPLI. 1947 első része 12.000 új közszóval gazdagodik, a második részbe pedig több mint 600 szócikk kerül be a második világháborúval és Franciaország felszabadításával kapcsolatban.

1951. A kiadó fennállásának közelgő századik évfordulója kapcsán jelentősen felfrissül a NPLI. 1952 tulajdonnév része valamint időrendi táblázatok és egy nyelvtani összefoglaló is bekerülnek a szótárba.

1959. A NPLI. 1960 több mint 3000 közszóval gazdagodik. A rajzok szerepét egyre inkább a fotók veszik át. Érdekessége még ennek a kiadásnak, hogy egy a sajtó által a lexikon részben felfedezett és Léon Blum volt miniszterelnök nevét érintő sajnálatos tévedés miatt a kiadó kénytelen az összes kinyomtatott és eladott példányt bevonni és a szótárt újranyomtatni.

1967. A NPLI. 1968 immár oldalankénti három oszlopos tördelésben jelenik meg, ami tartalmi bővítésre ad lehetőséget. További változás, hogy a megszokott formátum mellett a PL. már nagyobb formátumban és csak színes illusztrációkkal is kapható, amelyek nem azonosak a sztenderd kiadás illusztrációival.

1972. A PL. 1973 ismét az eredeti PLI. címmel jelenik meg.

1980. A PLI. 1981 alaposan felfrissül: megváltozik a szótár tipográfiája, 5000 új szócikk kerül be és a rózsaszín oldalakon a latin kifejezések mellett immár francia közmondások is olvashatók.

1988. A PLI. 1989 újabb 6500 szócikkkel bővül, és ismét változik a mű tipográfiája is.

1991. A PLI. 1992 először jelenik meg mindkét formátumában kizárólag színes illusztrációkkal és azonos belső tartalommal (nem számítva azt, hogy a nagyobb formátumú kiadásban még egy földrajzi atlasz és a hozzá kapcsolódó névmutató is szerepel).

1992. A PLI. 1993 kapcsán a kiadó egy harmadik, a másik kettőnél olcsóbb, fűzött és a belső borítón megszokott színes országzászlók nélküli változatot is megjelentet.

1996. A PLI. 1956 egy emlékezetes reklámja így szól: „Souvent imité mais jamais égalé” (kb. ‘Gyakran utánozt, de mindig felülmúlhatatlan’). Az 1996-ban nagyon jó áron piacra dobott és a hagyományos hármastagolás szerint (nyelvi adatok + „rózsaszín oldalak”³ + enciklopédikus adatok) szerkesztett Maxidico című szótár esetében azonban a rek-

² Franciaországban az évente frissített népszerű szótárak (PLI., Petit Robert) hagyományosan ma is az adott év szeptemberében, a tanév elején jelennek meg, de már a következő évi dátummal.

³ A rózsaszín oldalak helyett ebben a kiadásban kék oldalak (*pages bleues*) választják el a két részt.

lámszöveg a Larousse ellen fordult. Mivel e szótárt utánzással, azaz plágiummal vádolták, a kiadó hosszas vita után, bírói döntésre kénytelen volt azt 1998-ban kivonni a piacról.

1997. A PLI. 1998-as javított, bővített évfjára alaposan felfrissíti a frankofóniával kapcsolatos adatokat, új térképek jelennek meg benne és a tematikus illusztrációs táblák is új formátumot kapnak.

1999. A PLI. 2000 több mint egy millió eladott példányával történelmi eladási rekordot dönt meg. Új arculatot kap a borító és ettől az évtől kezdve a kötethez tematikus füzetek is kapcsolódnak.

2001. A PLI. 2002 egyetemes kronológiai táblázattal bővül (48 oldal), amelyet a továbbiakban évente frissítenek.

2002. A PLI. 2003 enciklopédikus részének tördelése új tipográfiai makett szerint történik, megújulnak a fényképek és a térképek is. Megjelenik a PL. görög változata is Papyraki címmel, amelynek újdonsága az, hogy a szótári és az enciklopédikus adatok nem válnak szét, hanem a betűrendben követik egymást.

2004. Elkészül a PLI. olasz változata is a Larousse olasz leányvállalata gondozásában (Il Piccolo Rizzoli Larousse). Megjelenik az ünnepi PLI. 2005 is, amelyben a szótári rész tipográfiája is megújul. Az enciklopédikus rész számos fényképpel, illusztrációval bővül. Amint azt már említettük, a századik évforduló alkalmából Christian Lacroix francia művész, divatdiktátor tervezi a könyv borítóját. A kötet „Il y a un siècle le Petit Larousse” (A Petit Larousse egy évszázaddal ezelőtt) címmel egy kis füzetmellékletet is kap, amely visszaemlékezést tartalmaz a PLI. születésének körülményeire. A születésnapra tekintettel (1905. július 29.) a mű bemutatójára a megszokott szeptemberi dátum helyett júniusban kerül sor.

2005. A 100 új közszóval és 50 új tulajdonnévvel kibővített PLI. 2006 egy 32 oldalas frankofón és egy szintén 32 oldalas, fotókkal gazdagon illusztrált környezetvédelmi füzetmelléklettel (La Terre, une planète vivante) jelenik meg.

2006. A PLI. 2007 ismét 100 közszóval és 50 tulajdonnévvel bővül, füzetmelléklete pedig a szavak nyelvek közötti utazásának izgalmas világába vezet el bennünket.

2008. A PLI. 2009 közli azon módosított helyesírású szavak listáját, amely a Francia Akadémia ajánlása alapján készült.

2010. A PLI. 2011 nyolc új illusztrációs táblával (pl. a korallokról, a nagy hidakról, a labdarúgó világbajnokságokról) valamint neves grafikusok szavakról készült 40 játékos illusztrációjával bővül.

2012. A PLI. 2013 további 150 új közszóval, jelentéssel, 60 tulajdonnévvel valamint 10 új szöveges és illusztrált táblával frissül.

2016. A Pierre Larousse 200. születésnapját ünneplő exkluzív kiadású PLI. 2017, amelyről Jean d’Ormesson, a Francia Akadémia tagja azt mondta, hogy ez az egyetlen könyv, amelyet magával vinne egy lakatlan szigetre („Le seul livre que j’emporterai sur une île déserte”) a következő újdonságokkal szolgál:

1. Pierre Larousse életéről, munkásságáról szóló ismertetés a közismert francia nyelvész BERNARD CERQUIGLINI tollából;

2. 150 új szó, kifejezés, jelentés (pl. *avoir un œuf à peler avec quelqu’un* [Belgium] ’tisztázni/valószínűleg van vkinek vkivel’; *dézipper* ’cipzárt lehúzó’ [Québec]; *futsal* ’teremfoci’; *loup solitaire* ’magányos farkas’; *QR code* ’QR-kód’; *seul en scène* [az angol *one-man show* helyett] ’egyszemélyes produkció’) anélkül, hogy az előző kiadás egyetlen szavát is törölték volna a szótári részből;

3. 50 új szócikk az enciklopédikus részben az utóbbi évek meghatározó személyiségeiről (pl. Hubert de Givenchy divatdiktátor, Sandrine Kiberlain színésznő, Cristiano Ronaldo labdarúgó, Monty Python);

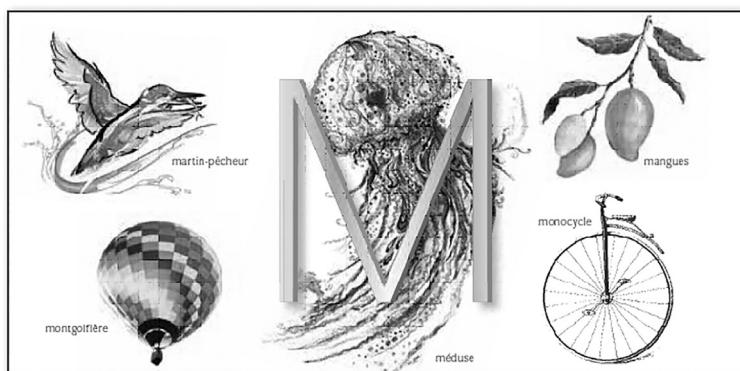
4. az ábécé betűinek új, színes grafikus megjelenítése, ami a diderot-i francia enciklopédia és a 19. századi Larousse- enciklopédia stílusára emlékeztet (lásd 2. ábra);

5. új, elegáns borító.

A szótár megvásárlásával a használó egyúttal annak internetes változatához is hozzáférést kap, ami újabb lehetőségeket nyit meg előtte (hangdokumentumok, filmdokumentumok, térképek stb. tanulmányozása).

2. ábra

A Petit Larousse illustré 2017 (© Larousse)

6. A PIERRE LAROUSSE által a 19. században megalkotott, majd utódai által továbbfejlesztett enciklopédikus szótártípus természetesen **M a g y a r o r s z á g o n** is ismert, sőt irigyelt volt. Illyés Gyula még 1943. április 1-én papírra vetett gondolata szerint „magyar mását oly régóta sürgetjük” (Illyés 1943). Illyés óhaja végül 1994-ben valósult meg, amikor magyar–francia együttműködésben és az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent a 3 kötetes Magyar Larousse: enciklopédikus szótár.

A szótár előszava szerint a Magyar Larousse szerkesztése közben három tényezőt kellett figyelembe venni: egyrészt át kellett tenni magyarra a francia kiadó szócikkeit (ami olykor a fordításon túl, a hazai olvasó igényeit figyelembe vevő módosítást, kiegészítést is jelentett), másrészt be kellett dolgozni az Akadémiai Kiadó Értelmező kéziszótárának a mű arányaihoz igazított (és szükség esetén a megjelenés óta eltelt évek változásait figyelembe vevő, s ezért módosított) meghatározásait, harmadrészt pedig ki kellett dolgozni azokat a magyar tárgyú (földrajzi, történelmi, irodalmi stb.) enciklopédikus szócikkeket, amelyek e kiadás számára készültek, és amelyek egy magyar olvasónak készült műből nem hiányozhattak. A Magyar Larousse sem a szakma, sem a nagyközönség soraiban nem aratott osztatlan sikert.

Hazai vonatkozásban említést érdemelnek még a következő speciális, de nem lexicográfiai típusú Larousse-kiadványok: Larousse pantheon: emberek, akik megváltoztatták a világot (Kossuth Kiadó, Budapest, 2007); Larousse állatenciklopédia piciknek (Officina Junior, Budapest, 2007); Larousse gyermekenciklopédia: a könyv, amire a gyerekek mindig is vágytak! (Könyvpont, Budapest, 2013).

7. A második világháborút követő évtizedekben a francia lexikográfusok (PAUL ROBERT, ALAIN REY, JOSETTE REY-DEBOVE, HENRI COTTEZ, JEAN DUBOIS, CLAUDE DUBOIS) figyelme egyre inkább a modern, tisztán nyelv i sz ó t á r a k megszerkesztésére irányult. Ennek első igen jelentős eredménye PAUL ROBERT 1964-ben megjelent Dictionnaire alphabétique et analogique című 6 kötetes nagyszótára volt, amelyet később és ma is Grand Robert (a továbbiakban: GR.) címen forgalmaznak. Az internet korát jóval megelőzve, PAUL ROBERT e szótárában valójában feltalálta és sikeresen alkalmazta a szavak közötti összefüggések bemutatásával a mai számítógépes adatbázisokban alapvető hipertext funkciót. Három évvel később – és ötven évvel ezelőtt, 1967-ben – Petit Robert (a továbbiakban: PR.) címmel megjelent a francia nyelv azóta is legnépszerűbb egykötetes értelmező szótára, amelyről megjelenésekor a Nouvel Observateur újságírója így írt: „C'est prendre trop de risques que de vivre sans lui” ('Túlságosan kockázatos nélküle meglenni').

Ekkor – akárcsak ma – a Robert és a Larousse kiadó a modern egykötetes értelmező szótárak területén versenyhelyzetbe került, mivel a Larousse 1966-ban jelentette meg JEAN DUBOIS Dictionnaire du français contemporain (A mai francia nyelv szótára, a továbbiakban: DFC.) című, 25 000 címszót tartalmazó és a modern nyelvészet (pl. *disztribucionalizmus*) kutatásainak eredményeit is felhasználó értelmező szótárát. A gondosan megszerkesztett mű kitüntetett figyelmet szentelt az ige mondatalkotási struktúráinak (vonzatok), valamint a szókincs színkrón megközelítésének (pl. a *descendre* ige 'lemenni, leszállni; levinni' és 'leszármazni' jelentéseit a megszokottól eltérően és közös eredetük ellenére két külön szócikk mutatja be). Minden tudományos kvalitása és lexikográfiai újítása ellenére a DFC. sajnos nem tudott tartósan a piacon maradni. Ennek egyik fő oka az volt, hogy – akárcsak a Dictionnaire de l'Académie française 1694-es első kiadásában – adott szócsalád prefixumos tagjai utalás nélkül az alapszónál kerültek kifejtésre (a *redescendre* ige tehát a *descendre* szócikkben), és ez a módszer sohasem nyerte el a francia nyelvűközösség tetszését. Valószínűleg ugyanennyel az oknál fogva nem lett sikeres, érdemtelenül, a PR. konkurenciájának szánt, Le Lexis. Dictionnaire érudit de la langue française címet viselő, 76 000 címszót tartalmazó és szintén JEAN DUBOIS által szerkesztett Larousse értelmező szótár sem.

A nagy nyelvi szótárak között nem járt sokkal jobban a GR. vetélytársának tervezett, JEAN DUBOIS és a nanterre-i egyetemen oktató kollégái által szerkesztett, 6 kötetes Grand Larousse de la langue française (1971–1978) sem.

8. PIERRE LAROUSSE munkásságát össze szokták hasonlítani a nálánál tizenhat évvel idősebb lexikográfus pályatársa, ÉMILE LITTRÉ (1801–1881) életművével, amelynek kiemelkedő momentuma volt az Hachette kiadónál megjelenő Dictionnaire de la langue française (1863–1872) című értelmező szótár. Bár mindketten egyszerű családból származva jutottak magasra a társadalmi ranglétrán és alkottak maradandót a francia szótárirodalomban, materialistaként mindketten elég távolságtartóak voltak az egyházzal szemben (Littré csak halálos ágyán, negyed órával a halála előtt keresztelték meg családjá kívánságára), jellemük, életútjuk meglehetősen különbözött. Larousse nem csupán hatalmas munkabírási szótárszerkesztőként, hanem könyvkiadóként és könyvkereskedőként is sikeres lett. A vállalkozástól teljesen idegen Littré ellenben hű barátjára, a könyvkiadó Louis Hachette-re bízta szótárának sorsát és akadémikusként, ismert szenátorként ért el tudományos és politikai sikereket. De abban a tekintetben is különböztek, ahogyan az utókor megítélte őket. Noha mindkettőjük életét szinte teljes mértékben kitöltötte monumentális lexikográfiai munkásságuk és mind-

kettőjük neve a megbízható szótár szinonimájaként köznevesült a franciában, ez másképp történt Pierre Larousse és Émile Littré esetében. Larousse mindezt nem utolsósorban egy pénzügyileg, kereskedelmileg sikeres és híres kiadóvállalat által érte el, Littré pedig sokkal inkább intellektuális és erkölcsi kvalitásainak köszönhetően. Az azonban közös volt a két kiváló lexicográfusban, hogy – amint a későbbi pályatárs ALAIN REY megállapítja (REY 2011: 609) – az utókor kollektív emlékezete mindkettőjüket kissé elfeledte. Ezért is fontos tehát, hogy születésének kétszázadik évfordulóján a magyar lexicográfusok is megemlékezzenek PIERRE LAROUSSE-ról, az emberről, a szótárszerzőről és a szótárkiadóról, és talán ne csak megemlékezzenek róla, hanem újra fel is fedezzék.

Kulcsszók: lexicográfia, francia szótártörténet, Pierre Larousse.

Hivatkozott irodalom

- Enckell, Pierre 2005. *Comment asphyxier un éléphant? – 365 questions essentielles pour la vie de tous les jours*. Tallandier, Paris.
- CORMIER, MONIQUE C. – FRANCŒUR, ALINE eds. 2005. *Les dictionnaires Larousse. Genèse et évolution*. Les Presses de l'Université Montréal, Montréal.
- GARNIER, YVES 2005. Le Petit Larousse: jalons historiques. In: CORMIER– FRANCŒUR eds. 83–89.
- Ilyés Gyula 1943. *Naplójegyzetek 1929–1945*. [http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/ILLYES/illyes\[-\]02217_kv.html](http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/ILLYES/illyes[-]02217_kv.html) (Letöltés: 2016. október 24).
- LAROUSSE, PIERRE 1863–1876. *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle*. Administration du Grand Dictionnaire universel, Paris.
- Magyar Larousse: enciklopédikus szótár 1991–1994*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PRUVOST, JEAN 2005. Pierre Larousse, genèse et épanouissement d'un lexicographe et éditeur hors du commun. In: CORMIER–FRANCŒUR eds. 13–40.
- REY, ALAIN 2011. *Dictionnaire amoureux des Dictionnaires*. Plon, Paris.

“Je sème à tout vent”

Pierre Larousse (1817–1874)

The aim of this paper is to commemorate the bicentenary of Pierre-Athanase Larousse, born 23 October 1817, by trying to find out who this person really was and what oeuvre we owe him. He is mentioned in Hungarian encyclopaedias extremely briefly, in but a few lines, yet his dictionaries are known for each and every French person and many foreigners learning French as a second language. The paper shows the main periods of his life, the details of his work as a compiler and publisher of dictionaries (in comparison to Émile Littré, the other great lexicographer of the period), and especially the principles of compilation of the great encyclopaedic dictionary (*Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle*) that can be linked to his name, as well as the circumstances of publishing and major characteristics of his most widely known and most successful dictionary (*Le Petit Larousse illustré*) that is updated yearly even today.

Keywords: lexicography, history of French dictionaries, Pierre Larousse.

BÁRDOSI VILMOS
Eötvös Loránd Tudományegyetem